

บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคมจังหวัดเชียงใหม่ The Monk's Social Development Roles in Chiang Mai Province

พระครูสังฆรักษ์ประจวบ วุฑฒิจาริ¹

วีรธรรม ปัญจขันธ², พระวุฒิชัย มหาสัทโท¹

เดชา ตาละนิก¹, สกุนา คงจันทร์¹

Phrakhru Sangkharak Prachuap Uddhichari¹

Phra Wutthichai Mahasatto¹, Decha Talanuk¹, Sakuna Kongjam¹

Weeratham Panchakhan²

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่¹,

สถาบันการเรียนรู้เพื่อปวงชน²

Mahachulalongkornrajavidyalaya University Chiangmai campus¹,

Learning Institute For Everyone²

Corresponding Author, E-mail: mukdaisuwin@gmail.com

บทคัดย่อ

บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคมจังหวัดเชียงใหม่ มีปัญหาอุปสรรค สรุปได้ 4 หัวข้อ ดังนี้ 1) ปัญหาการสร้างบุคลากรไว้รองรับงานการพัฒนาในอนาคต 2) ปัญหาการเปลี่ยนแปลงทางสังคม 3) ปัญหาการมีส่วนร่วมและการบูรณาการ 4) ความเข้าใจในบทบาทการพัฒนาสังคมของพระสงฆ์ ของพุทธบริษัท ส่วนแนวทางแก้ไข มีดังนี้ 1. ควรให้โอกาสพระสงฆ์รุ่นใหม่ได้มีบทบาทในการพัฒนาสังคมเพื่อสร้างบุคลากร 2. ควรมีแนวทางในการพัฒนาสังคมให้มีความสอดคล้องกับบริบททางสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลง 3. ควรสร้างความตระหนักร่วมกับประชาชนว่าทิศทางการพัฒนาเป็นการอำนวยความสะดวกให้กับประชาชนส่วนใหญ่ 4. ควรปลูกฝัง กระตุ้นเตือนให้พุทธบริษัทเข้าใจว่าต่างมีบทบาทหน้าที่ในการทำบำรุงพระพุทธศาสนา

คำสำคัญ: การพัฒนาสังคม; บทบาทพระสงฆ์; การเปลี่ยนแปลงทางสังคม; จังหวัด

Abstract

The Monk's Social Development Roles in Chiang Mai Province have some obstacles that can be concluded into 4 topics as follow. 1) Problems of creating personnel to support future work development, 2) Problems of changing in social, 3) Problems of engagement and integration, and 4) The understanding of the Monk's Social Development roles and Buddhists in developing social. There are some solutions as follow: 1. it should open the opportunity for new generation of monks to have the roles in developing social in order to creating the personnel, 2. It should have the development ways for social that relevant to the social roles that always change, 3. It should create the awareness with people in the development direction so as to facilitate most people, and 4. It should cultivate and notice the Buddhists about the understanding of roles in fostering Buddhism.

Keywords: Social Development; roles of monks; changing in social; province

บทนำ

กระแสโลกาภิวัตน์ทำให้เกิดผลกระทบต่องสังคมไทยไม่ว่าจะเป็น ด้านเศรษฐกิจ ด้านสิ่งแวดล้อม ด้านสาธารณสุข ด้านวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่นและด้านจิตใจ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวทำให้คนไทย มีวิถีชีวิตแบบต่างคนต่างอยู่ ขาดการปฏิสัมพันธ์ต่อกัน ขาดจิตสาธารณะ อีกทั้งขาดการช่วยเหลือเกื้อกูลกันแบบเครือญาติที่เป็นเอกลักษณ์ของสังคมไทยที่มีมาแต่โบราณ จนนำไปสู่การขาดความเข้มแข็งและการมีส่วนร่วมกับการจัดการปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมซึ่งเป็นพื้นฐานในการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข ตามหลักการ “บวร” ที่กรมการศาสนาได้นำเสนอหลักการบวรไว้ว่า “บวร” เป็นหลักการนำบ้าน วัดหรือ ศาสนสถาน โรงเรียน อันเป็น 3 องค์หลักในชุมชน ซึ่งเป็นกลไกในการพัฒนาและสร้างชุมชนให้เข้มแข็งโดยทำหน้าที่เป็นแกนกลางในการพัฒนา ตัดสินใจร่วมแก้ปัญหาของชุมชน ซึ่งต่างมีบทบาทสำคัญยิ่งต่อการพัฒนาให้เป็นชุมชนคุณธรรม โดยโรงเรียนมีบทบาทในการสร้างเยาวชนให้เป็นสมาชิกที่ดีของสังคมให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข ขณะเดียวกันชุมชนก็มีบทบาทและความสำคัญต่อการจัดการศึกษาของโรงเรียน ทั้งในแง่ของการ

เป็นแหล่งเรียนรู้มรดกทางวัฒนธรรม ประเพณี ค่านิยมของสังคมและวัดหรือ ศาสนสถาน ก็มีบทบาทหน้าที่ที่จะให้การอบรมกล่อมเกลาสมาชิกในชุมชน ดังนั้น บวร คือ บ้าน วัด โรงเรียน จึงเป็นองค์กรในพื้นที่ ที่มีความสำคัญที่ได้นำมาพัฒนาคนไทยสืบทอดมาอย่างยาวนาน ทำให้คนไทยคิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น อ่านออกเขียนได้ สร้างมโนสำนึกความดีงาม จรรยา มารยาท พัฒนาการเป็นไปตามวัย สามารถอยู่ในสังคม และประกอบสัมมาชีพอย่างมีความสุข และยั่งยืน (กรมการศาสนา, 2560) จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่พระสงฆ์จะต้องปรับและเพิ่มบทบาทจากอดีต เพื่อให้สอดคล้องกับบริบทของสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงและให้ความสำคัญต่อการเป็นส่วนหนึ่งในการพัฒนาสังคมด้วยการสร้างเสริมคุณธรรมจริยธรรมและการพัฒนาคุณภาพทางด้านจิตใจให้กับประชาชน ทำให้ประชาชนสามารถพัฒนาตนเองและพึ่งตนเองได้ และทำให้เกิดประโยชน์สุข บรรจบกับจุดหมายแห่งการดำเนินชีวิต ของพระอรหันต์และการมีอยู่ของพรหม จริยะ คือพระพุทธรูปศาสนาทั้งหมด ซึ่งปรากฏในพุทธดำรัสที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสเน้นเสมอว่า “พหูชนหิตายะ พหูชน สุขายะ โลกานุกัมปายะ” เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่พหูชน เพื่อความสุขของพหูชนเพื่อเกื้อการุณย์แก่ชาวโลก (พระพรหมคุณาภรณ์, 2555)

จังหวัดเชียงใหม่ เป็นจังหวัดใหญ่ในภาคเหนือ มีพระสงฆ์ที่ดำเนินงานพัฒนาสังคมที่สร้างผลงาน จนประสบความสำเร็จและเป็นแบบอย่างให้กับพระสงฆ์ยุคปัจจุบัน อาทิ พระครูบาศรีวิชัย สิริวิโย พระนักพัฒนาซึ่งเป็นที่เคารพศรัทธาของประชาชนในจังหวัดเชียงใหม่และประชาชนทั่วไป ถือได้ว่าเป็น ปุชนียบุคคลที่สำคัญของชาวล้านนา ซึ่งชาวล้านนาทราบถึงข้อวัตรปฏิบัติที่น่าเลื่อมใสศรัทธาของท่านและ ใช้คำว่า “ตนบุญ” หรือ “นักบุญ” อันมีความหมายเชิงยกย่องว่าท่านเป็นนักบวชที่มีคุณสมบัติพิเศษ บางคน เรียกท่านว่า พระครูบาศรีวิชัยหรือครูบาศีลธรรม แต่ท่านมักเรียกตนเองว่า พระชัยยาภิกขุ หรือพระศรีวิชัยชนะภิกขุ ที่รู้จักกันทั่วล้านนา (พระครูวิทิศศาสนาทรและคณะ, 2552) พระพุทธพจนวราภรณ์ (จันทร์ กุสโล) เป็นพระมหาเถระที่เปี่ยมด้วยเมตตาคุณ ท่านสอนบรรพชิตและคฤหัสถ์ให้รู้ถึงความสำคัญของการศึกษา ด้วยการก่อตั้งสถานศึกษาสำหรับบรรพชิตและคฤหัสถ์ผู้ด้อยโอกาสทางการศึกษา ได้แก่ โรงเรียนมัธยมเมตตาศึกษา ร่วมก่อตั้งมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา โดยเน้นการสอดแทรกธรรมะควบคู่กันไปและก่อตั้งมูลนิธิศึกษาพัฒนาชนบท เพื่อพัฒนาอาชีพให้แก่ผู้ยากไร้ในชนบท (พระมานิตย์ ญาณธโร (สีทะ), 2553) ซึ่งถือได้ว่าเป็นพระสงฆ์ในอดีตที่เป็นตัวอย่างในการพัฒนาสังคมให้กับพระสงฆ์ในยุคปัจจุบันได้อย่างดี

บทบาทการพัฒนาสังคมของพระสงฆ์ในยุคปัจจุบันมีความแตกต่างจากบทบาทการพัฒนาสังคมของพระสงฆ์ในอดีต ที่พระสงฆ์นั้นไม่ได้มีบทบาทเฉพาะการเทศนาสั่ง

สอนประชาชนแต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่ยังมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาสังคม เพื่อให้ประชาชนให้มีความเป็นอยู่ที่ดี การศึกษาบทบาทพระสงฆ์ ในการพัฒนาสังคมในจังหวัดเชียงใหม่ จำเป็นต้องอาศัยศาสตร์สมัยใหม่เข้ามาประยุกต์เทียบเคียงข้อมูล ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกผนวกกับการนำข้อมูลที่นักวิชาการได้ศึกษาไว้ในยุคปัจจุบันบูรณาการร่วมกัน เพื่อให้มองเห็นแนวทางในการพัฒนาสังคมที่สามารถนำประยุกต์ใช้ในการพัฒนาสังคมให้เกิดประสิทธิภาพ ทำให้ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษาบทบาทในการพัฒนาสังคมของพระสงฆ์ในจังหวัดเชียงใหม่ โดยมี

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาบทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคม
2. เพื่อศึกษาบทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคมจังหวัดเชียงใหม่
3. เพื่อศึกษาปัญหาและกำหนดแนวทางการพัฒนาบทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคมจังหวัดเชียงใหม่

ทั้งนี้เพื่อนำผลการศึกษามาใช้แนวทางการพัฒนาบทบาทให้กับพระสงฆ์ในเขตปกครองคณะสงฆ์จังหวัดเชียงใหม่ อันจะทำให้พระสงฆ์ได้ทำหน้าที่ในการช่วยเหลือเกื้อกูลสังคมให้มีความมั่นคง ยั่งยืน สืบไป

ระเบียบวิธีการวิจัย

1. ประชากร ประชากรที่ใช้ในการวิจัยในครั้งนี้ เลือกจากผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องและปฏิบัติงานเกี่ยวข้องกับการพัฒนาสังคมของพระสงฆ์ในจังหวัดเชียงใหม่ จำนวน 32 ตัวอย่าง แบ่งเป็น 3 กลุ่ม ดังนี้

กลุ่มที่ 1 ได้แก่ พระสงฆ์ที่มีบทบาทในการพัฒนาสังคมในจังหวัดเชียงใหม่ กลุ่มที่ 2 พระสงฆ์ตำแหน่งเจ้าคณะอำเภอและเลขานุการเจ้าคณะอำเภอ ในจังหวัดเชียงใหม่ กลุ่มที่ 3 ได้แก่ พระสงฆ์ ประชาชนทั่วไป เจ้าพนักงานของสำนักงานพุทธศาสนาจังหวัดเชียงใหม่ เจ้าพนักงานของสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่

2. การวิจัยในครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ได้ออกแบบการวิจัยในลักษณะเชิงเอกสาร (Documentary Research) และการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) โดยมีขั้นตอนการดำเนินการวิจัย (Research Process) ดังต่อไปนี้

1) ศึกษาข้อมูลจากเอกสาร (Documentary Study) ผู้วิจัยได้ศึกษาและรวบรวม งานวิจัย เอกสาร วารสารบทความ เอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดการพัฒนา

สังคม และข้อมูลจากอินเทอร์เน็ต

2) การสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างโดยการสัมภาษณ์ (In-depth Interview) หรือการสัมภาษณ์ แบบมีจุดสนใจเฉพาะ เป็นการสัมภาษณ์โดยกำหนดประเด็นคำถามเพื่อให้ได้ข้อมูลในการสนับสนุนข้อมูลทางเอกสาร

3) การรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยได้รวบรวมข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้องและการสัมภาษณ์มา เรียบเรียงเชิงพรรณนาวิเคราะห์ เพื่อนำเสนอองค์ความรู้ในการสร้างรูปแบบการพัฒนาสังคมที่เหมาะสมกับบริบทสังคมจังหวัดเชียงใหม่ในยุคสมัยปัจจุบัน

ผลการวิจัย

1. บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคม

บทบาทของพระสงฆ์เกิดขึ้นตั้งแต่ครั้งพุทธกาล ภายหลังพระพุทธเจ้าค้นพบความจริงและหนทางอันนำมาซึ่งการพ้นทุกข์ พระพุทธเจ้าทรงพบว่า ที่ใดที่มีทุกข์ที่นั่นย่อมมีหนทางที่ทำให้พ้นทุกข์ได้ พระองค์ทรงทดลองความจริงหลากหลายวิธีจนประสบความสำเร็จ จึงนำออกเสนอต่อมนุษย์ได้ทราบ และ ทำความเข้าใจในความจริงหรือสัจธรรมดังกล่าว นั้นคือการตรัสรู้ การรู้แจ้งของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นการรู้สภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงในอริยสัจ 4 (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 19 ข้อ 1084: 599-560) เมื่อพระพุทธศาสนาได้ครอบงำประกอบที่เรียกว่าพระรัตนตรัย คือพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ พระสงฆ์ก็ได้มีบทบาทในการนำพุทธธรรมไปเผยแผ่ทั้งในเมืองหลวงและชนบทนับแต่นั้นมา จนทำให้พระพุทธศาสนาได้แพร่ออกไปทั่วทุกสารทิศ ดังนี้

1) บทบาทการประกาศหรือเผยแผ่พระพุทธศาสนา วิธีการเผยแผ่ของพระพุทธเจ้า เป็นไปเพื่อประโยชน์แก่มวลมนุษย์และสรรพสิ่ง การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเป็นไปสร้างประโยชน์ ความเกื้อกูล ดังพระพุทธพจน์ของพระพุทธเจ้าที่ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงจาริกไป เพื่อประโยชน์สุข แก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลกเพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 4 ข้อ 32: 40)

2) ฐานะในพระพุทธศาสนา ประกอบด้วย คันถฐานะและวิปัสสนาฐานะ ต่างเกื้อกูลซึ่งกัน และกัน อันจะนำไปสู่ความเข้าใจในเรื่องชีวิตอย่างถูกต้อง เมื่อศึกษาเรียนรู้แล้วเข้าใจแล้ว ควรหาโอกาสลงมือปฏิบัติเพื่อนำไปสู่การรู้แจ้งเห็นจริง จะได้ช่วยตนเองให้พ้นทุกข์ และสามารถนำสิ่งที่รู้แจ้งนั้นเผยแผ่แก่ บุคคลอื่น อันเป็นการธำรงศาสนาให้ดำรงอยู่ หากขาดอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว ความเข้าใจถูกต้องถ่องแท้ จะเกิดขึ้นไม่ได้

3) ประโยชน์ในทางพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนามีประโยชน์ตั้งแต่ระดับปัจเจกบุคคล คือทำให้มีความสุขมากขึ้นและมีทุกข์น้อยลงจนถึงไม่มีทุกข์ ระดับสังคมก็คือทำให้สังคมสงบสุข และระดับโลกก็คือช่วยให้โลกมีสันติภาพ

บทบาทในการพัฒนาสังคมของพระสงฆ์ปัจจุบัน มีการเปลี่ยนแปลงไปจากอดีต อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงในบริบททางสังคม การพัฒนาสังคมของพระสงฆ์จึงมีการพัฒนาตามไปด้วย จากเดิมพระสงฆ์อยู่ในฐานะที่เคารพและศรัทธาและเป็นที่พึ่งทางจิตใจให้กับประชาชน แต่ในปัจจุบันพระสงฆ์จำนวนมาก ได้ทำหน้าที่ในการพัฒนาสังคม ผู้วิจัยได้ศึกษาพบว่าพระสงฆ์ในสังคมไทยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาสังคม 5 ด้าน ดังนี้

(1) ด้านเศรษฐกิจ พระครูพิพิธประชานาถ (หลวงพ่อนาน สีชมพู) วัดสามัคคี ตำบลท่าสร้าง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ได้นำหลักธรรมทางพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้การพัฒนาคนในชุมชนผ่านวิธีการปฏิบัติจริง จนทำให้ชาวบ้านสามารถยกระดับจิตใจของตนให้พ้นจากอบายมุข (พระมหาฉันทยา คนเจน, 2555)

(2) ด้านวัฒนธรรม พระครูอาทรสังวรกิจ อดีตเจ้าอาวาสวัดคลองท่อม ได้อนุรักษ์โบราณวัตถุสถาน ด้วยการเป็นผู้นำทางความคิดและให้การศึกษา กระตุ้นส่งเสริมให้ประชาชนเกิดความเข้าใจในความสัมพันธ์ของโบราณวัตถุที่มีต่อชุมชน เห็นประโยชน์และคุณค่าของโบราณวัตถุ จัดได้ว่าอยู่ในลักษณะผู้กระตุ้น คือแนะนำให้ทำและริเริ่ม คือทำให้เกิด การเกิดความร่วมมือร่วมใจในการอนุรักษโบราณวัตถุสถาน (พระมหาณัฐกิจ ทิมกลับ, 2553)

(3) ด้านสาธารณสุข พระสงฆ์ตำบลทุ่งสะโตกเขต 2 อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ มีบทบาทในการป้องกันโรคเอดส์แก่กลุ่มเยาวชนและกลุ่มแม่บ้านด้วยการให้การศึกษาและการส่งเสริมอาชีพ กระบวนการ วิธีการ ในบทบาทของพระสงฆ์ ที่สำคัญคือ พระสงฆ์เปิดโอกาสให้ผู้ที่ต้องการคำปรึกษา แนะนำ ต้องการกำลังใจที่จะเผชิญปัญหาขอรับความช่วยเหลือได้ (พระประจวบ ก้วยข้าว, 2548)

(4) ด้านสิ่งแวดล้อม พระครูโมฆิตบุญโญปถัมภ์ วัดถ้ำระฆัง อำเภอศรีสำโรง จังหวัดสุโขทัย ได้เข้าไปมีบทบาทในการจัดการป่าชุมชนทำให้เกิดการอนุรักษ์ รักษาและประชาสังคมในการใช้ป่าร่วมกัน มีการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมเพื่อการจัดการชุมชน อาทิ การแบ่งปัน (ทาน) การเสียสละ (จาคะ) การรู้จักใช้ประโยชน์ (อัตตะ) และสามัคคีธรรม เป็นเครื่องมือเพื่อเป็นการบริหารทรัพยากรภายในท้องถิ่นชุมชน ผ่านการจัดการป่าชุมชนร่วมกันโดยมีวัด พระภิกษุที่ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นแนวทางในการประสานรวมใจ ทำให้เกิดการอนุรักษ์ รักษาป่าร่วมกัน เป็นการนำมาปรับประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพระพุทธ

ศาสนากับการพัฒนา เพื่อให้การบริโภครทรัพยากรเพียงพอกับความต้องการ (พิเชฐ ทังโต, 2558)

(5) ด้านจิตวิญญาณ พระมหาวิระพันธ์ ชุตินิโณ (สุปัญญาบุตร) พระนักเขียน พระนักพัฒนาเป็นแบบอย่างการเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณในยุคปัจจุบัน พระสงฆ์ถือว่าเป็นผู้นำโดยวิถีชีวิตเพราะทุกอย่าง ถ้าพระนำก่อนก็จะมีคนเชื่อและร่วมทำตาม ถ้าพระไม่เริ่ม ไม่นำ ก็ไม่มีใครอยากทำ พระสงฆ์จึงต้องเริ่มก่อน พระสงฆ์เองก็เริ่มจากการทำเองก่อน เสียสละก่อน แล้วจึงสอนคนให้คนทำให้เชื่อและทำตามได้ (พระมหาขวัญชัย กิตติเมธี, 2560)

บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคมทั้ง 5 ด้าน แสดงให้เห็นว่าพระสงฆ์ มีความสัมพันธ์อันดีและมีบทบาทในการช่วยเหลือสงเคราะห์ประชาชนตามหน้าที่สมควรแก่สถานะโดยไม่ขัดต่อพระธรรมวินัย เพื่อความสงบสุขและปรองดองของสังคมไทย และถือได้ว่าเป็นผู้นุเคราะห์ประชาชนเป็นที่พึ่งอย่างแท้จริง ในสังคมปัจจุบันอย่างดีที่สุด

2. บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคมในจังหวัดเชียงใหม่

บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคมจังหวัดเชียงใหม่มีมาอย่างยาวนาน พระครูบาเจ้าศรีวิชัย สิริวิชิโย พระพุทธพจนวราภรณ์ (จันทร์ กุศล) และพระเทพวิสุทธิคุณ (กุศล คนธวโร) ถือได้ว่ามีบทบาทการพัฒนาที่เป็นแบบอย่างให้กับพระสงฆ์ในยุคปัจจุบัน ได้เป็นอย่างดี จากการศึกษาพบว่าพระสงฆ์ ในอดีตมีบทบาทในการพัฒนาสังคมตามบริบททางสังคมที่เป็นอยู่ในขณะนั้น การพัฒนาสังคมจึงเป็นการทำงานกับประชาชนเพื่อประโยชน์ของประชาชน มิใช่การทำให้ประชาชนได้ประโยชน์ การพัฒนาสังคมในอดีต จึงเกิดจากประชาชน ถือเป็นการพัฒนาสังคมที่เป็นการพัฒนาอย่างชาญฉลาดโดยมองปัญหาที่เกิดขึ้นตามความเป็นจริงที่เกิดขึ้นในสังคม

ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาบทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคมจังหวัดเชียงใหม่ ใน 5 ด้าน ปรากฏผล ดังนี้

1) ด้านเศรษฐกิจ พระครูปลัดนิคม กิจจสารโ เจ้าอาวาสวัดจันทร์ อำเภอกัลยาณิวัฒนา จังหวัดเชียงใหม่ ถือได้ว่าเป็นแบบอย่างในการพัฒนาเศรษฐกิจ ในลักษณะเศรษฐกิจชุมชนของกลุ่มชาติพันธุ์ ปกาเกอญอ (พระนิคม กิจจสารโและคณะ, 2548) ทำให้ประชาชนสามารถพึ่งพาตนเองซึ่งสอดคล้องกับการพัฒนาสังคมของพระสงฆ์ที่จะต้องประสานเชื่อมโยง เป็นบทบาทที่จะต้องขึ้นนำทางในการพัฒนา ไม่ว่าจะเป็นแนวความคิด คำแนะนำสั่งสอนหรือการเป็นแบบอย่างที่ดี ในกรณีของพระครูสุวัฒนวรรธธรรม เจ้าอาวาสวัดงาแมง ตำบลแม่สาบ อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นพระสงฆ์ที่เคยมีบทบาทในการพัฒนาสังคมด้านเศรษฐกิจ ถือเป็นต้นแบบการพัฒนาในช่วงปี พ.ศ. 2550 แต่การพัฒนาไม่

สามารถดำเนินการภายใต้ความเจริญของวัตถุที่ล้นไหลเข้ามาอย่างมากได้ ปัจจุบันพระครูสุวรรณวรรธม ได้ยุติบทบาทการพัฒนาด้านเศรษฐกิจลง นอกจากนี้ในกรณีของพระอธิการวันชัย จนทวนโณ อดีตเจ้าอาวาสวัดพระบาททุ่งอ้อ ตำบลสันกลาง อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งมีแนวคิดการพัฒนาเศรษฐกิจจากหลักเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ผลสัมฤทธิ์ของการปฏิบัติงานในขณะที่ท่านดำเนินการพัฒนาเป็นที่น่าพอใจและเป็นต้นแบบการพัฒนา แต่ในปัจจุบันเมื่อพระอธิการวันชัย จนทวนโณ ได้ย้ายออกนอกพื้นที่ ก็ไม่มีการสืบทอดการพัฒนาจากพระสงฆ์ ทำให้งานพัฒนาขาดความต่อเนื่อง การพัฒนาด้านเศรษฐกิจ จำเป็นต้องอาศัยการมีธรรมะเป็นแนวทางทางในการสร้างเศรษฐกิจแนวพุทธซึ่งเป็นเศรษฐกิจที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งความพอเพียง ไม่เอารัดเอาเปรียบ ใช้ทรัพยากรอย่างคุ้มค่าและเกิดประโยชน์สูงสุด พระสงฆ์ในจังหวัดเชียงใหม่บางรูปมีบทบาทการพัฒนาสังคม แต่บางรูปก็ยุติบทบาทลงเนื่องจากไม่สามารถต้านทานต่อความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในระบบทุนนิยมได้ แต่การที่พระสงฆ์มีส่วนในการพัฒนาด้านศีลธรรม เผยแผ่ธรรมะออกสู่ประชาชน เพื่อสร้างความตระหนักและปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมความซื่อสัตย์ต่ออาชีพและสังคม เป็นสิ่งหนึ่งที่ทำให้ประชาชนเรียนรู้และนำหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา ไปใช้ประโยชน์ในการสร้างเศรษฐกิจที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งคุณธรรมได้

2) ด้านวัฒนธรรม พระราชโพธิวรคุณ เจ้าอาวาสวัดพระธาตุดอยสะเก็ด พระอารามหลวง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ เป็นพระสงฆ์ที่สร้างคุณูปการในการส่งเสริมและมีบทบาทในการพัฒนาวัฒนธรรม โดยจัดให้วัดพระธาตุดอยสะเก็ด พระอารามหลวง เป็นศูนย์วัฒนธรรมเฉลิมราช วัดพระธาตุ ดอยสะเก็ด เพื่อเป็นการสืบสานวัฒนธรรมท้องถิ่นและให้ความรู้เกี่ยวกับพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช เป็นแห่งเดียวในจังหวัดเชียงใหม่ ที่มีการจัดตั้งโดยองค์กร ทางพระพุทธศาสนา นอกจากนี้พระราชโพธิวรคุณ ได้ริเริ่มประเพณีการแห่มนัสตราดต้นศรีมหาโพธิ์ ซึ่งเป็นแห่งเดียวในประเทศไทย อันเป็นกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาที่ได้นำเรื่องราวในพุทธประวัติที่เลือนหายไปจากสังคม เผยแพร่ให้กับประชาชนในยุคสมัยปัจจุบัน นอกเหนือจากคุณค่าทางด้านการส่งเสริมประเพณีที่ดีงามแล้ว ยังสร้างความสามัคคีปรองดองให้กับประชาชนเป็นการสร้างสายใยเชื่อมร้อยความเป็นสังคมในบริบทความเป็นสังคมพื้นบ้านให้กลับคืนมาสู่อำเภอดอยสะเก็ด โดยมีผู้เข้าร่วมกิจกรรมนี้อย่างมากมาย นอกจากนี้ในกรณีของ พระปลัดสุชาติ สุวทณโก เจ้าอาวาสวัดห้วยบง ตำบลบ้านจันทร์ อำเภอกัลยาณิวัฒนา จังหวัดเชียงใหม่ ก็เป็นพระสงฆ์ที่มีบทบาทในการพัฒนาด้านวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ปกาเก

อะญอ ด้วยความเจริญทางเทคโนโลยีและการเข้ามาของโลกาภิวัตน์ ทำให้สภาพสังคมของชาวปกากะญอ มีการเปลี่ยนแปลง ไม่ว่าจะเป็นการแต่งกาย การใช้ภาษา การใช้เทคโนโลยี ความเป็นอยู่ของประชาชนซึ่งมีความผูกพันกับธรรมชาติ และเป็นบริบทสังคมดั้งเดิม ถือเป็นสิ่งหล่อเลี้ยงประชาชนในหมู่บ้านมาอย่างยาวนาน ได้ถูกระแสวัฒนธรรมโลกเข้ามาครอบงำ พระปลัดสุชาติ สุวทนต์ จึงเกิดแนวคิดในการฟื้นฟูวัฒนธรรมเพื่อหลอมรวมผู้คนภายในตำบลเดียวกัน ซึ่งไม่เฉพาะชาวปกากะญอที่นับถือศาสนาพุทธเท่านั้น แต่ชาวปกากะญอที่นับถือศาสนาคริสต์ ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการรักษาวัฒนธรรมปกากะญอ โดยไม่มีศาสนาเป็นสิ่งที่กีดกัน เป็นการพัฒนาด้านวัฒนธรรมที่เกิดผลเห็นได้อย่างชัดเจน การเข้ามาของกระแสโลก ส่วนหนึ่งทำให้ประเทศไทยมีความทันสมัยจากเทคโนโลยี สังคมไทย โดยเฉพาะสังคมจังหวัดเชียงใหม่ มีความเป็นอยู่ภายใต้บริบทสังคมชนบท คนส่วนใหญ่มองว่าเป็นสิ่งที่ล้ำสมัย แต่หากมองในอีกแง่มุมหนึ่งความเป็นวิถีชนบท ความเป็นเอกลักษณ์ หากพัฒนาวัฒนธรรมให้เป็นไปในแนวทางที่เหมาะสม โดยอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นผสมผสานกับวัฒนธรรมดั้งเดิม ก็จะส่งผลให้เกิดการอนุรักษ์วัฒนธรรมเพื่อให้วัฒนธรรมสมัยเก่าเดินควบคู่กับวัฒนธรรมสมัยใหม่ได้อย่างกลมกลืน

3) ด้านสาธารณสุข พระครูปรีชาภิวัฒน์ เจ้าอาวาสวัดทุ่งหลวง ตำบลทุ่งหลวง อำเภอพร้าว จังหวัดเชียงใหม่ มีแนวคิดการพัฒนาเพื่อช่วยเหลือผู้ที่ประสบอุบัติเหตุ และเหตุภัยธรรมชาติ ในเขต อำเภอพร้าว จังหวัดเชียงใหม่และอำเภอใกล้เคียง ได้ริเริ่มก่อตั้งศูนย์กู้ภัยพร้าว-วังหินขึ้น ในระยะแรกประชาชนมองว่า เรื่องนี้ไม่ใช่กิจของพระสงฆ์และมีผู้ไม่เข้าใจในบทบาทการพัฒนาสังคมของท่าน แต่จากเหตุที่ประชาชนเกิดทุกข์ พระสงฆ์จึงนั่งนอนใจไม่ได้ จึงทำให้พระครูปรีชาภิวัฒน์ ยังคงดำเนินการพัฒนาเรื่อยมา ปัจจุบันหน่วยกู้ภัยพร้าว-วังหิน เป็นที่ยอมรับของประชาชนและเป็นที่ศึกษาการทำงานให้กับพระสงฆ์ในสังคมอื่นด้วย ดังเห็นจากการที่ พระครูพิริยสุภาธาดา เจ้าอาวาสวัดแม่ฮ้อยเงิน ตำบลแม่ฮ้อยเงิน อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ ได้เข้าร่วมโครงการสังฆพัฒนาวิชชาลัย ครั้งที่ 2 เมื่อเดือนพฤศจิกายน 2560 ที่มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน ได้นำแบบอย่างการพัฒนาจากหน่วยกู้ภัย พร้าว-วังหินมาประยุกต์เข้ากับสังคมของท่าน ได้ริเริ่มหน่วยกู้ภัยขึ้นใช้ชื่อว่า “ศูนย์กู้ชีพ กู้ภัย โพธิ์เงิน ดอยสะเก็ด” เพื่อให้บริการประชาชนในท้องที่ตำบลแม่ฮ้อยเงิน และตำบลใกล้เคียงในอำเภอดอยสะเก็ด ปัจจุบันแม้การดำเนินงานมีระยะไม่นานนัก แต่ก็ได้รับการสนับสนุนจากทั้งพระสงฆ์ ภาครัฐและภาคเอกชนเป็นอย่างดี นอกจากนี้วัดแม่ฮ้อยเงิน ยังเป็นวัดที่มีการพัฒนาในด้านการสาธารณสุขแบบพื้นบ้าน เช่น การย่ำขา ซึ่งเป็นวิธีการนวดรักษาโรคด้วยภูมิปัญญาชาวบ้าน ถือเป็นการพัฒนาด้าน

สาธารณสุขที่ทำให้เกิดประโยชน์แก่ประชาชนและเป็นการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยเกิดจากการเรียนรู้และนำมาประยุกต์ให้เข้ากับบริบททางสังคมของตนได้ดี การพัฒนาในด้านสาธารณสุขมีความเกี่ยวข้องกับสุขภาพการจัดการด้านชีวิตและความเป็นอยู่ทั้งของพระสงฆ์และฆราวาส ซึ่งอาจด้วยข้อจำกัดทางสังคมทำให้มีผู้บวชสู่บรรพชาพระพุทธศาสนาไม่มากนักอดีต พระสงฆ์จึงต้องรับกิจนิมนต์และศึกษาหาความรู้ จากสถาบันทางโลก จึงไม่มีเวลาในการดูแลสุขภาพตนเองให้ดีเท่าที่ควร ประกอบกับการจัดหาอาหารก็ต้องเป็นหน้าที่ของฆราวาส จึงทำให้พระสงฆ์มีความเจ็บป่วยจากโรคภัยเพิ่มมากขึ้น บทบาทในการพัฒนาด้านสาธารณสุขจึงเป็นบทบาทการพัฒนาสังคมที่พระสงฆ์ในจังหวัดเชียงใหม่ควรมีการพัฒนาเพื่อสร้างบทบาทในการพัฒนาด้านสาธารณสุขแก่ตนเองและประชาชนอันจะเป็นการสร้างสุขภาวะที่ดีทั้งทางร่างกายและจิตใจ

4) ด้านสิ่งแวดล้อม พระครูสถิตธรรมภาณีรักษ์ เจ้าอาวาสวัดป่าไม้แดง ตำบลหนองบัว อำเภอไชยปราการ จังหวัดเชียงใหม่ มีแนวคิดในการพัฒนาสังคม โดยมีมูลเหตุจากการที่สภาพป่าไม้ ในท้องที่ตำบลหนองบัว อำเภอไชยปราการ จังหวัดเชียงใหม่ ถูกทำลายทำให้บริเวณต้นน้ำหรือน้ำรูซึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำที่สำคัญ มีน้ำปริมาณน้อยไม่อุดมสมบูรณ์เช่นในอดีต ได้อาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมพัฒนาของประชาชน ภาครัฐและเอกชน ปัจจุบันเกิดผลสัมฤทธิ์ที่ดีทำให้พื้นที่ป่าไม้ มีความอุดมสมบูรณ์ สร้างระบบจัดการน้ำ จากแหล่งต้นน้ำหรือน้ำรู ได้อย่างมีประสิทธิภาพ เป็นการอยู่ร่วมกันและพึ่งพากันกับธรรมชาติอย่างสมดุล นอกจากนี้ในกรณีของพระครูศีลปัญญากร เจ้าอาวาสวัดคลองศิลา อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่ ก็มีแนวคิดในการพัฒนาสิ่งแวดล้อมจากการถูกคุกคามจากการบุกรุกป่าเพื่อปลูกสัมซึ่งเป็นเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวและทำให้เกิดปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมอย่างรุนแรง เมื่อเป็นทุกขีในระดับสังคม พระสงฆ์จึงนิ่งดูตายไม่ได้ จึงได้พัฒนาโดยอาศัยการเชื่อมร้อยคนในสังคมให้เห็นความสำคัญของปัญหาและแนวทางการพัฒนาที่ประชาชนทุกคนได้ประโยชน์ ทำให้เกิดผลสัมฤทธิ์ในการพัฒนาด้านสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างดี ประชาชนเป็นผู้อนุรักษ์ป่าไม้ด้วยตนเอง มีการประสานความร่วมมือกันในลักษณะเครือข่าย บูรณาการร่วมกันระหว่างองค์กรทางสังคม ได้อย่างมีประสิทธิภาพ อีกทั้งประชาชน องค์กรต่างทราบหน้าที่ของตน ทำให้สภาพป่าไม้ และปัญหาสังคมในพื้นที่ที่มีการปลูกสัมทุกเลาเบาบางลง มีการต่อยอดการพัฒนาในส่วนของการปลูกพืชสมุนไพรในพื้นที่ป่าที่ได้อนุรักษ์ไว้ เพื่อให้ประชาชนได้ใช้ประโยชน์เป็นการทำให้ป่าไม้มีความอุดมสมบูรณ์ มีความเป็นธรรมชาติมากขึ้นและเป็นการสร้างความสมดุลให้กับระบบนิเวศน์ ด้วยจังหวัดเชียงใหม่เป็นจังหวัดที่มีความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้ พระสงฆ์และประชาชนอยู่ใกล้ชิดธรรมชาติมาอย่างช้านาน บทบาทในการพัฒนาสิ่งแวดล้อม จึง

เป็นสิ่งที่พระสงฆ์ในจังหวัดเชียงใหม่ ได้แสดงบทบาทการพัฒนาจนทำให้สภาพพื้นที่ป่าของจังหวัดเชียงใหม่ และสิ่งแวดล้อมภายในวัดมีความน่าอยู่ เป็นการสร้างความมั่นคงธรรมชาติและทำให้ประชาชนได้มีที่พักพิง รู้คุณค่าใช้ทรัพยากรเท่าที่จำเป็น โดยไม่เบียดเบียนธรรมชาติ

5. ด้านจิตวิญญาณ พระครูอาทรวิสุทธิคุณ เจ้าอาวาสวัดหนองตอง ตำบลหนองตอง อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ มีแนวคิดในการพัฒนาด้านจิตวิญญาณ โดยการแสดงธรรมให้เข้าถึงใจประชาชน เนื่องจากเป็นผู้ที่มีวาทีศิลป์ ได้แสดงธรรมเทศนาแบบล้านนา ออกอากาศทางสถานีวิทยุมานานถึง 50 ปี จึงมีแฟนพันธุ์แท้ของรายการวิทยุอยู่ทั่วสารทิศ การแสดงธรรมของท่านมีความเป็นเอกลักษณ์ ทั้งภาษา ท่วงท่าการพูดคุยที่เปี่ยมด้วยความเมตตา ไม่ได้เป็นไปในลักษณะสนุกสนานจนเกินพอดี พุทธดำรัสของพระพุทธเจ้า ที่ตรัสกับพระราหุลว่า “เธอพึงสำเหนียกในเรื่องนี้ อย่างนี้ว่า เราจักไม่กล่าวเท็จ แม้เพื่อให้หัวเราะกันเล่น” (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่ม 13, ข้อ 108, น. 119) แม้ว่าในยุคสมัยปัจจุบัน การสื่อสารทางวิทยุของประชาชนจะลดน้อยลงแต่ผู้ฟังรายการของท่านยังคงเหนียวแน่น จึงถือได้ว่าพระครูอาทรวิสุทธิคุณ เป็นพระสงฆ์ที่เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ เป็นที่พึ่งของบรรดาญาติโยม ประพฤติตนเพื่อเป็นแบบอย่างที่ดีของประชาชน นอกจากนี้ ในกรณีของพระครูสาทรกิจโกศล เจ้าอาวาสวัดสารภี อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งที่เห็นว่าสังคมในปัจจุบันประชาชนขาดจิตวิญญาณทางด้านจิตใจ คือการขาดการดูแลจิตใจให้พร้อมรับมือกับสิ่งที่เกิดขึ้นในสังคม จึงได้ร่วมกับหน่วยงานภาครัฐ เอกชน ประชาชนในอำเภอสารภี จัดกิจกรรมเพื่อเป็นการส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรมและกล่อมเกล่าจิตใจประชาชนโดยอาศัยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ผลสัมฤทธิ์จากการจัดโครงการที่มีประชาชนในอำเภอสารภี เข้าร่วมงานเป็นจำนวนคนหลักพันคนได้รับร่วมมือจากทุกฝ่ายอย่างดียิ่งและก่อให้เกิดความสุขทางจิตใจแก่ประชาชน บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคมด้านจิตวิญญาณ เป็นเรื่องที่มีความสำคัญต่อการพัฒนาสังคมในทุกมิติ พระสงฆ์และวัดเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในสังคม เมื่อพระสงฆ์พูดหรือขอความร่วมมือในสิ่งใดก็ตาม มักจะได้รับความร่วมมือจากชาวบ้าน เมื่อพระสงฆ์ เป็นผู้ที่ชาวบ้านให้ความเคารพศรัทธา จึงควรที่จะชักจูง เชิญชวน เป็นผู้ประสานงานให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคมให้น่าอยู่ ทำให้คนเกิดความรัก ความสามัคคีในชุมชนในท้องถิ่นของตนเมื่อสังคมมีความรักความสามัคคีแล้วการจะทำการใด ทำสิ่งใดก็เป็นเรื่องทีประสบความสำเร็จได้โดยง่าย

3. ปัญหาอุปสรรคและแนวทางการพัฒนาบทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคมในจังหวัดเชียงใหม่ สรุปได้ 4 หัวข้อและมีแนวทางแก้ไข ดังนี้

1) **ขาดการสร้างบุคลากรไว้รองรับงานคณะสงฆ์อย่างเป็นระบบ** จึงไม่มีบุคลากรไว้รองรับงานการพัฒนาสังคม ทำให้นโยบายที่ดีที่มีพระสงฆ์นักพัฒนาได้ทำไว้ขาดการสานต่อ ปัญหานี้ทำให้การพัฒนาสังคมของคณะสงฆ์ขาดความต่อเนื่อง ประชาชนยังไม่สามารถช่วยตนเองได้ การพัฒนาสังคมจึงหยุดชะงักไม่เกิดผลยั่งยืน แนวทางแก้ไข คือ พระสงฆ์ในทุกระดับควรได้มีส่วนร่วมกับการพัฒนาสังคม โดยเฉพาะพระสงฆ์รุ่นใหม่ คณะสงฆ์ควรสร้างบุคลากรไว้รองรับงานคณะสงฆ์ในอนาคต อีกทั้งควรพัฒนาบทบาทให้เป็นเชิงรุกให้เพิ่มมากขึ้น

2) **การเปลี่ยนแปลงของสังคม** การรับวัฒนธรรมความเจริญทางวัตถุจากต่างประเทศ ทำให้ทำให้คนเหินห่างจากพระพุทธศาสนา มีชีวิตแบบต่างคนต่างอยู่ การเปลี่ยนแปลงในสังคมนี้ทำให้ ขาดศีลธรรมจริยธรรม ในการอยู่ร่วมกัน จึงเป็นอุปสรรคต่อบทบาทการพัฒนาสังคมของพระสงฆ์ แนวทางแก้ไข คือ พระสงฆ์ควรวางตัวให้เหมาะสม สร้างวิธีการในการพัฒนาสังคมที่สอดคล้องกับบริบทของสังคมที่มีความแตกต่างหลากหลาย โดยพัฒนาสังคมให้ตามหลักการของความพอดี ได้แก่ (1) ความพอดีด้านจิตใจ (2) ความพอดีด้านสังคม (3) ความพอดีด้านเศรษฐกิจ (4) ความพอดีด้านสิ่งแวดล้อม (5) ความพอดีด้านเทคโนโลยี

3) **การมีส่วนร่วม การขาดการมีส่วนร่วมและการบูรณาการร่วมกันระหว่างองค์กรคณะสงฆ์และองค์กรในสังคม** เนื่องด้วยปัจจุบันความสมัครสมานสามัคคีของประชาชนเช่นอดีตลดน้อย ถอยลง ทำให้กิจการต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับการพัฒนาสังคมในสังคมหรือของวัด ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมน้อย แนวทางแก้ไข คือ องค์กรคณะสงฆ์ควรจัดเวทีเพื่อรับฟังปัญหา แนวทางการพัฒนาของประชาชน โดยการพัฒนาสังคมจะเกิดประสิทธิภาพ ต้องมาจากการเห็นพ้องกันในเรื่องของความต้องการและทิศทางของการเปลี่ยนแปลง พระสงฆ์และประชาชนต้องมีความตระหนักร่วมกันกับประชาชน ว่าสิ่งนั้นเป็นปัญหาร่วม หรือทิศทางการพัฒนาสังคมเป็นการสร้างประโยชน์ให้กับประชาชนส่วนใหญ่ ไม่ใช่ประโยชน์ของผู้ใดผู้หนึ่ง จึงจะทำให้กระบวนการมีส่วนร่วมเกิดขึ้นได้โดยง่ายและประสบผลสำเร็จ

4) **ความเข้าใจในบทบาทการพัฒนาสังคมของพระสงฆ์ของพุทธบริษัท** พระสงฆ์มีหน้าที่ ในการตอบแทนแก่ประชาชน แต่การตอบแทนแก่ประชาชนที่เหมาะสมพอดีและพองามควรอยู่ในลักษณะใด จึงจะทำให้ประชาชนเข้าใจในบทบาทในการพัฒนาสังคมของพระสงฆ์ แนวทางแก้ไข คือ องค์กรคณะสงฆ์ควรปลูกฝัง กระตุ้นเตือน สร้างความ

ตระหนัก และพัฒนาแนวความคิดให้พระสงฆ์ทำหน้าที่ในบทบาทที่ตนดำรงสถานภาพอยู่ ทำบทบาทที่รับผิดชอบให้ดีที่สุดในฐานะที่พระพุทธศาสนาเป็นสถาบันหนึ่งในสังคม ที่ต้องมีส่วนในการช่วยพัฒนาสังคมให้มีความเจริญก้าวหน้าและสร้างความเข้าใจในบทบาทหน้าที่ของพุทธบริษัท ว่าต่างมีหน้าที่ในการทำนุบำรุงศาสนาให้ดำรงคงอยู่

อภิปรายผล

จากผลการวิจัยเรื่องบทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคมจังหวัดเชียงใหม่ อภิปรายผลได้ใน 4 ประเด็น ดังนี้

1. การสร้างบุคลากรไว้รองรับงานการพัฒนาในอนาคต การสร้างบุคลากรไว้รองรับงานการพัฒนาในอนาคตเป็นสิ่งสำคัญในการพัฒนาในยุคสมัยปัจจุบัน การที่คนอยู่รวมกันเป็นสังคม โดยเฉพาะในสังคมปัจจุบันที่เป็นสังคมขนาดใหญ่และมีการติดต่อสื่อสารอย่างไร้พรมแดน การทำงานจึงต้องอาศัยการบูรณาการองค์ความรู้แลกเปลี่ยนประสบการณ์ภายในสังคมและระหว่างสังคม การสร้างบุคลากรเพื่อสืบทอดงานในองค์กรพระพุทธศาสนาจึงเป็นสิ่งจำเป็น หากไม่มีบุคลากรในการรองรับงานที่เกิดขึ้นในอนาคต ย่อมส่งผลกระทบต่อความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนา ทำให้พระพุทธศาสนาไม่มีบทบาทในการพัฒนาสังคมและสูญหายไปในที่สุด ดังกรณีของพระอธิการวันชัย จนทวนโณ ซึ่งมีแนวคิดการพัฒนาเศรษฐกิจจากหลักเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช การดำเนินงานของท่านเป็นตัวอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงการทำงานที่ดีเป็นแหล่งศึกษาหาความรู้ให้กับประชาชน แต่ขาดการสร้างบุคลากรไว้รองรับการพัฒนาในอนาคต จึงทำให้เมื่อท่านย้ายไปจำพรรษาที่อื่นการดำเนินงานก็หยุดลง ไม่มีการต่อยอดโดยบุคลากรทางพระพุทธศาสนาเพื่อนำไปเป็นตัวอย่างในการพัฒนาให้กับสังคมอื่นได้อีก อีกทั้งไม่สามารถเป็นที่พึ่งให้กับประชาชนในสังคม สอดคล้องกับงานวิจัยของพระครูวินัยธรจักรี ศรีจารุเมธีญาณสัญญา เคนาภูมิ และวิทยา เจริญศิริ (2559) ที่ได้ศึกษาพบว่า พระพุทธศาสนามีหลักคำสอนสำคัญเพื่อมุ่งพัฒนาบุคคลให้มีความรู้ พระสงฆ์เป็นธรรมทายาทของพระพุทธเจ้า พระสงฆ์ได้แสดงบทบาทหน้าที่ของตามคำสอนได้แก่ การเป็นผู้ปฏิบัติธรรมตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เพื่อให้บรรลุนิพพาน และสั่งสอนคนทั่วไปให้พ้นทุกข์ตามหน้าที่ การเทศน์นำสั่งสอนธรรมอันเป็นการเผยแผ่และสืบทอดต่อพระศาสนา เป็นหน้าที่โดยตรงของพระสงฆ์ในการเป็นผู้สืบทอดพระพุทธศาสนา ครั้นเมื่อยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยต่าง ๆ จนเกิดกระแสโลกาภิวัตน์และการรับเอากระแสโลกาภิวัตน์ที่ขาดภูมิคุ้มกัน คนจึงขาดสติในการดำเนินชีวิต มีการแสวงหาสิ่งที่เกินความต้องการของชีวิต ดังนั้นบทบาทของพระสงฆ์ไทยใน

ยุคโลกาภิวัตน์ จะต้องเป็นผู้ที่สามารถปรับตัวเพื่อการก้าวเข้าสู่ยุคสมัยใหม่ แต่ไม่ละเลยการประพฤติปฏิบัติที่เป็นหลักการเดิมของหลักคำสอน แต่ให้มีแนวทางในการดำเนินชีวิตได้อย่างสงบสุขเหมาะสมกับบริบททางสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลง

2. การเปลี่ยนแปลงทางสังคม จากกระแสโลกาภิวัตน์ สังคมไทยรับวัฒนธรรมความเจริญทางวัตถุจากต่างประเทศ ทำให้ประชาชนมีชีวิตแบบต่างคนต่างอยู่ ขาดการพึ่งพาอาศัยเกื้อกูลกันเช่นในอดีต เมื่อเกิดปัญหาในสังคมจึงเป็นการยากในการแก้ไขให้กลับสู่ภาวะปกติได้อย่างรวดเร็ว เมื่อเป็นดังนี้แล้ว พระสงฆ์ต้องปรับเปลี่ยนตนเองให้ดำรงอยู่ภายใต้การเปลี่ยนแปลงทางสังคม ในขณะเดียวกันมีหน้าที่ในการเผยแผ่พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า การเผยแผ่พระธรรมคำสอนของพระสงฆ์ภายใต้สภาพสังคมของการเปลี่ยนแปลงนั้น จึงต้องประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับสังคมวัฒนธรรม เพื่อให้พระพุทธศาสนาดำรงคงอยู่ และเป็นการเชื่อมร้อยคนในสังคมให้อยู่ร่วมกันอย่างผาสุก ดังกรณีของพระปลัดสุชาติ สุวฑฺฒโก สังคมของท่านเป็นสังคมกลุ่มชาติพันธุ์ปกากะญอ ที่ประกอบด้วยประชาชนหลายศาสนา ทั้งศาสนาพุทธและศาสนาคริสต์ สังคมของท่านได้รับผลกระทบจากกระแสโลกาภิวัตน์เช่นเดียวกับสังคมไทยทั่วไป พระปลัดสุชาติ สุวฑฺฒโก ได้มีบทบาทเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ ใช้การบูรณาการองค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมอย่างเข้าใจ ถือเป็นการอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมและการสร้างจิตสาธารณะโดยไม่มีข้อจำกัดทางศาสนา ส่งผลให้ประชาชนได้รับประโยชน์จากการพัฒนาอย่างแท้จริง สอดคล้องกับการศึกษาของพระสมุทฺธ วชิรโสภณ (2557) ที่ได้ศึกษาพบว่า บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนา ส่งเสริมด้านการอนุรักษ์โบราณวัตถุและโบราณสถานภายในวัด บทบาทในการให้ความรู้เพื่อสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมไทย และบทบาทในการเป็นผู้นำในการดูแลรักษาแหล่งโบราณคดี นั้น สิ่งส่งผลให้เกิดผลสำเร็จในการส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมไทยของพระสงฆ์ ประกอบด้วย การมีภาวะผู้นำของพระสงฆ์ การเป็นแบบอย่างที่ดีในทางปฏิบัติของพระสงฆ์ ความสามารถในการถ่ายทอดความรู้ของพระสงฆ์ การมีส่วนร่วมของคนในชุมชน และการสนับสนุนจากองค์กรหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง โดยที่ทั้งบทบาทของพระสงฆ์และปัจจัยที่เกี่ยวข้องจะส่งผลต่อความสำเร็จในการส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมไทยของพระสงฆ์ ประกอบด้วย ความคงอยู่ของศิลปวัฒนธรรมไทย การปลูกฝังให้เยาวชนได้เรียนรู้และรักท้องถิ่นของตน การมีจิตสำนึกในการร่วมกันดูแลรักษา ของคนในชุมชนและการสร้างเป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชน

3. ปัญหาการมีส่วนร่วมและการบูรณาการ กระบวนการมีส่วนร่วมและการบูรณาการร่วมกันระหว่างองค์กรคณะสงฆ์และองค์กรในสังคมเป็นสิ่งสำคัญในการพัฒนา

และจะต้องเป็นผลมาจากการเห็นพ้องกันในเรื่องของการต้องการและทิศทางของการเปลี่ยนแปลง ปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมหนึ่งอาจไม่ได้เป็นปัญหาในอีกสังคมหนึ่ง ดังนั้นวิธีการแก้ปัญหาของแต่ละสังคมจึงมีความแตกต่างกัน การแก้ปัญหาและการพัฒนาจึงต้องมองจากบริบททางสังคม การมีส่วนร่วมจึงเป็นเรื่องสำคัญที่ทำให้กระบวนการพัฒนาเป็นไปด้วยความราบรื่นและลดปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นได้ ดังจะเห็นจากในกรณี การพัฒนาด้านสิ่งแวดล้อมของพระครูศีลปัญญากร และการพัฒนาในด้านสาธารณสุขของพระครูปริชาภิวัฒน์ ที่มีบทบาทในการพัฒนาสังคม จนเป็นต้นแบบให้กับพระสงฆ์รูปอื่นและเกิดผลยั่งยืนมาจนกระทั่งปัจจุบัน แต่บทบาทการพัฒนาของพระสงฆ์บางรูปก็ไม่ประสบผลสำเร็จ เช่น กรณีของพระครูสุวัฒนวรรธม ที่ริเริ่มการตั้งกลุ่มเพื่อแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจในสังคม แต่ประสบกับข้อจำกัดทางสภาพสังคมความเป็นอยู่ของประชาชน อีกทั้งขาดการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาาร่วมกันด้วยความรวดเร็วและเป็นระบบ การพัฒนาสังคมของท่านจึงไม่อาจพัฒนาต่อยอด อีกทั้งไม่ก่อให้เกิดผลในการพัฒนาที่ยั่งยืน จึงยุติบทบาทการพัฒนาจากการวิจัยจะเห็นได้ว่า ความเข้าใจอย่างถ่องแท้ในบริบททางสังคม การชักชวนประชาชนให้มองเห็นปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมร่วมกันในฐานะผู้นำทางจิตวิญญาณ อีกทั้งการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมโดยที่ทุกฝ่ายในสังคมได้รับประโยชน์อย่างทั่วถึงและนำทรัพยากรในสังคมมาใช้ให้เหมาะสมถือเป็นความสามารถเฉพาะบุคคลของพระสงฆ์ หากได้ประกอบกับการมีจิตสาธารณะของประชาชนด้วยแล้ว การพัฒนาสังคมของพระสงฆ์ย่อมเกิดความเจริญและยั่งยืน สอดคล้องกับการวิจัยของ ของพระมหาบุญเกิด มะพารมย์ (2542) ที่ได้ศึกษาการพัฒนาสังคมของหลวงพ่อเม้า อีสสุโร ที่นำหลักพุทธธรรมและการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น มาประยุกต์บูรณาการให้เป็นองค์ความรู้ เป็นวัฒนธรรม เป็นบรรทัดฐานของชุมชนตามวิถีชีวิตของท้องถิ่น การพัฒนาและการบริหารชุมชน หลวงพ่อเม้า ได้เน้นการศึกษาข้อมูลพื้นฐานของชุมชนเพื่อนำไปสู่ภาคปฏิบัติ วิธีการทำงานแบบมีส่วนร่วมกับชาวบ้าน โดยยึดหลักธรรมชาติของพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น ถือเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนได้

4. ความเข้าใจในบทบาทการพัฒนาสังคมของพระสงฆ์ของพุทธบริษัท

ปัจจุบันพระสงฆ์มี บทบาทหน้าที่ทั้งทางโลกและทางธรรม ประชาชนคาดหวังให้พระสงฆ์ตัวอย่างของความดีงาม เป็นผู้นำทาง คุณธรรม เป็นที่พึ่งพิงทางจิตใจของประชาชนผู้มีทุกข์ เพื่อประโยชน์สุขต่อประชาชนส่วนรวม การที่ พระสงฆ์มีบทบาทในการพัฒนาสังคมย่อมมีทั้งผู้ที่เห็นด้วยและเห็นต่างว่าเป็นกิจของพระสงฆ์หรือไม่ การสร้างความเข้าใจในบทบาทในการพัฒนาของพระสงฆ์ให้เกิดขึ้นกับประชาชนจึงเป็นเรื่องที่ควรให้ความสำคัญ

เพื่อลดปัญหาความไม่เข้าใจในบทบาทการพัฒนาของพระสงฆ์ ดังจะเห็นได้จากกรณีของพระครูปริชาวิวัฒน์ ได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในการพัฒนาสังคมด้านสาธารณสุขอย่างไม่ย่อท้อจนเป็นที่ยอมรับ สามารถช่วยเหลือประชาชนที่เกิดทุกข์ได้อย่างแท้จริง การดำเนินการของท่านในปัจจุบันถือเป็นທີ່ศึกษาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ให้กับพระสงฆ์ในสังคมอื่นนำไปปรับประยุกต์ใช้ช่วยเหลือประชาชนให้เหมาะสมกับสังคมของตนได้อย่างดียิ่ง พระราชวรเมธี, ดร. (2560) ได้กล่าวถึงสภาพสังคมประเทศไทยในปัจจุบันว่า มีปัญหาต่าง ๆ เกิดขึ้นมากมาย อันเนื่องมาจากสภาพเศรษฐกิจ สังคม การเมือง เป็นต้น ทำให้ประชาชนมีการดำรงชีวิตที่ค่อนข้างฝืดเคือง ไม่สะดวกเท่าที่ควรจะเป็น จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการแก้ไขปัญหาต่างๆ เหล่านั้นให้ดีขึ้น พระพุทธศาสนาก็เช่นเดียวกัน แม้ว่าหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาจะไม่มี ความคลาดเคลื่อน ทนทานต่อการพิสูจน์ แต่การนำพระพุทธศาสนาใช้ในชีวิตประจำวันอาจจะมีรูปแบบที่ไม่เหมาะสม ไม่สมควร ได้รับการตำหนิจากคนทั่วไปถึงความไม่ทันต่อเหตุการณ์ สาเหตุหลักของปัญหาดังกล่าว มาจากองค์กรศาสนา โดยเฉพาะพระภิกษุสามเณร ซึ่งได้รับการยกย่องนับถือว่าเป็น ผู้นำทางจิตวิญญาณบางรูป ได้ประพฤติตนไม่เหมาะสม ไม่เป็นที่ศรัทธา มีการดัดแปลงหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าให้ผิดเพี้ยนไปจากความเป็นจริง เพื่อเอื้อประโยชน์แก่ตัวเอง จะเห็นได้ว่าหากพระสงฆ์สามารถวางตนเหมาะสมแล้ว การพัฒนาสังคมในทุกด้านก็จะสามารถดำเนินไปได้และประสบผลสำเร็จ จึงควรที่จะพัฒนานตนเองดูแลตนเอง พัฒนาความรู้ พัฒนาทักษะของตนเองให้ถูกต้องเหมาะสมโดยใช้พระธรรมวินัยมาเป็นเครื่องเตือนใจเสมอ ในเมื่อพระสงฆ์ถูกคาดหวังจากประชาชนว่าจะเป็นที่พึ่งพิงทางใจแล้วพระสงฆ์ก็ต้องแสดงบทบาทที่เหมาะสมด้วยจึงจะทำให้ พระสงฆ์เป็นที่เคารพศรัทธาของประชาชนได้

สรุป

บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคมปัจจุบัน มีการเปลี่ยนแปลงไปจากบทบาทการพัฒนาสังคมของพระสงฆ์ในอดีต อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงในบริบททางสังคม ยิ่งสังคมมีการพัฒนาไปมากเท่าใด จะยิ่งเกิดปัญหาจากการพัฒนามากขึ้นเท่านั้น ต่างจากในอดีตที่บทบาทการพัฒนาสังคมของพระสงฆ์เป็นแก้ไขปัญหาที่ไม่หลากหลายและความไม่สลับซับซ้อนของปัญหาเช่นในปัจจุบัน จึงทำให้พระสงฆ์เข้าถึงประชาชนได้อย่างทั่วถึง ต่อมาเมื่อยุคสมัยมีการเปลี่ยนแปลง ปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมจึงมีความหลากหลายและมีความซับซ้อนของปัญหาเพิ่มมากขึ้น การพัฒนาสังคมของพระสงฆ์จึงต้องมีการปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับบริบททางสังคม การที่จะทำให้ประชาชนมีคุณธรรม จริยธรรม และมีจิตสำนึกสาธารณะต่อส่วนรวมนั้น ลำพังเพียงพระสงฆ์ฝ่ายเดียวไม่สามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน

ในสังคมได้ การพัฒนาควรจะมุ่งเน้นให้พุทธศาสนิกชน สามารถคิดเป็นทำเป็นและพร้อมที่กระทำการต่าง ๆ เพื่อการแก้ไขปัญหาด้วยตัวเองซึ่งจะเกิดผลยั่งยืนกว่าการมอบให้ ซึ่งการให้ความสำคัญในเรื่องการพึ่งตนเอง การมีส่วนร่วม การบูรณาการองค์ความรู้ประกอบกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่ถูกต้องตามพระวินัยจนเป็นที่ยอมรับของคนทั่วไป พระสงฆ์ต้องเรียนรู้และเข้าใจในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ประกอบกับมีองค์ความรู้ทางโลกมากพอสมควร หากไม่เข้าใจหลักธรรมและมีองค์ความรู้ทางโลกไม่ถ่องแท้ เมื่อนำไปสั่งสอนประชาชนย่อมเกิดความผิดพลาดจากความหมายเดิมและนำไปประพฤติปฏิบัติไม่ถูกต้อง ย่อมเป็นเหตุให้เกิดความเสียหายต่อพระพุทธศาสนา แต่หากพระสงฆ์ได้พัฒนาตนเองจนมีความรู้ความสามารถ เข้ามามีบทบาทในการช่วยพัฒนาสังคม ทำหน้าที่ในการพัฒนาคน พัฒนาสังคมในรูปแบบที่เหมาะสมอนุวัตรไปตามบริบททางสังคมที่แปรเปลี่ยนและวางตนอย่างเหมาะสมกับการตั้งอยู่ในเพศสมณะ ย่อมเป็นการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่พระสงฆ์ องค์คณะสงฆ์ ซึ่งจะทำให้เกิดความเชื่อมั่นศรัทธา เกิดประโยชน์กับประชาชน อันจะทำให้เกิดความมั่งคั่งงอกงามไปพลอยในการพัฒนาสังคมของพระสงฆ์ในสังคมจังหวัดเชียงใหม่ เป็นประโยชน์แก่ประชาชนและสังคมโดยรวม

บรรณานุกรม

- กรมการศาสนา. (2560). **แนวทางการดำเนินงานชุมชนคุณธรรมขับเคลื่อนด้วยพลัง “บวร”**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระครูวิทิศานุสร. พระมหาอำนาจ ปญฺญาวชิโร และพระครูใบฎีกาหล้า อมรเมธ. (2552). **เรื่องเล่า จากภาพ วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร**. เชียงใหม่: วิทอิน ดีไซน์.
- พระครูวินัยธรจักรี ศรีจารเมธีญาณ, สัญญา เคนาภูมิ และวิทยา เจริญศิริ. (2559). บทบาทพระสงฆ์ไทยใน สังคมยุคโลกาภิวัตน์. **วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร.** 4 (1), 117-136.
- พระนิคม กิจจสารโธและคณะ. (2548). **การฟื้นฟูความสัมพันธ์ผ่านเวทีแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมของชาว ปกาเกอญอ ตำบลบ้านจันทร์ อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- พระประจบ ก้วยข้าว. (2548). บทบาทของพระสงฆ์ในการป้องกันและให้ความสงเคราะห์ผู้ป่วยโรคเอดส์ : กรณีศึกษา กลุ่มพระสงฆ์ในจังหวัดเชียงใหม่. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2555). **พุทธธรรม (ฉบับปรับขยาย)**. พิมพ์ครั้งที่ 32. กรุงเทพมหานคร: กองทุน ป.อ. ปยุตโต เพื่อเชิดชูธรรม.
- พระมหาขวัญชัย กิตติเมธี. (1 เมษายน 2560). พระผู้นำทางจิตวิญญาณ. **ข่าวสด**. น.23.
- พระมหานันทยา คนเจน. (2555). บทบาทพระสงฆ์ต่อการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ผ่านกิจกรรมทาง เศรษฐกิจชุมชน กรณีศึกษาพระอาจารย์สุบิน ปณีโต. **วิทยานิพนธ์ เศรษฐศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- พระมหาณัฐกิจ ทิมกลับ. (2553). บทบาทพระสงฆ์และการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์โบราณวัตถุสถาน : กรณีศึกษาชุมชนโบราณบ้านควนลูกปัด อำเภอคลองท่อม จังหวัดกระบี่. **วารสารมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ**. 5 (1), 201-219.
- พระมหาบุญเกิด มะพารมย์. (2542). บทบาทพระสงฆ์กับการพัฒนาชุมชนที่พูดภาษาเขมรถิ่น ไทย กรณีศึกษา : บทบาทหลวงพ่อเม้าอิสโร วัดป่าเลไลยก์ และเครือข่ายจังหวัดบุรีรัมย์. **วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนาชนบทศึกษา**. มหาวิทยาลัยมหิดล.
- พระมานิตย์ ญาณธโร (สีทะ). (2553). ศึกษาวิเคราะห์วิธีการสอนของพระพุทธพจนวราภรณ์. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

- พระราชวรเมธี และ คณะ. (2560). **แผนยุทธศาสตร์การปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนา 2560-2564 การนำ นโยบายสู่การปฏิบัติ**. กรุงเทพมหานคร: ม.ป.พ.
- พระสมุทรขันธ์โสภณ (โสภณ ธมฺมโสภโณ). การพัฒนาส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมไทยของคณะสงฆ์. **พุทธศาสนดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ. วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร.** 2 (1), 72.
- พิเชฐ หังโต. (2558). **บทบาทพระสงฆ์กับการจัดการป่าชุมชน:กรณีป่าชุมชนบ้านวังตามน (วัดถ้ำระฆัง)**. กรุงเทพมหานคร: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.